

**Τμήμα Φιλολογίας, Παν/μιο Ιωαννίνων
(ΕΕ 2012-13)**

Μεταπτυχιακό Σεμινάριο
(Γλωσσική Αλλαγή-Γλωσσική Επαφή)
Γραμματικοποίηση

Π. ΦΙΛΟΣ

Τι είναι Γραμματικοποίηση;

- *Γραμματικοποίηση (grammaticalization):* η σταδιακή απόδοση γραμματικού χαρακτήρα σε μια μέχρι πρότινος αυτόνομη λέξη, δηλ. η μετάβαση μιας ανεξάρτητης λέξης στον ρόλο ενός γραμματικού στοιχείου ('le passage d'un mot autonome au rôle d'élément grammatical') (A. Meillet, 1912)
- [(Heine): *Γραμματικοποίηση (φαινόμενα) - μελέτες γραμματικοποίησης (ανάλυση φαινομένων) - θεωρία γραμματικοποίησης (συνολική περιγραφή -ερμηνεία)]*

Γραμματικοποίηση I

- *Γραμματικοποίηση*: λέξεις μειζόνων λεξικών κατηγοριών, δηλ. κυρίως ουσιαστικά, ρήματα, επίθετα (πβ. ελεύθερα μορφήματα) → μεταπίπτουν σε ελάσσονες γραμματικές κατηγορίες (λειτουργικές λέξεις), δηλ. προθέσεις, επιρρήματα, βοηθητικά ρήματα → γραμματικοποιούνται & γίνονται προσφύματα (πβ. δεσμευμένα μορφήματα)
- π.χ. *θέλω(/-ει) ἴνα* > *θέλω(/-ει) να* → *θενά* → (*θανά*) → *θα*, αγγλ. *going to* ‘πηγαίνω/σκοπεύω να’ [(βοηθ.) ρήμα] → *going to/gonna* ‘θα’ [δείκτης (προθετικού) μέλλοντα]
- λατ. *humili mente* ‘με ταπεινό πνεύμα’ → γαλλ. *humblement* ‘ταπεινά’, *sola mente* ‘με μοναδικό πνεύμα/σκέψη’ → ιταλ. επιρρ. *solamente* ‘απλώς, μόνο’ (αφαιρ. → επιρ. καταλ. **-mente**)

Γραμματικοποίηση II

- Στην πιο σύγχρονη βιβλιογραφία η γραμματικοποίηση (μπορεί να) χρησιμοποιείται λοιπόν ευρύτερα → το ήδη γραμματικό στοιχείο εξελίσσεται σε 'γραμματικότερο' (π.χ. τα κλιτικά / βοηθητικά ρήματα → προσφύματα) & μάλιστα σε συγκεκριμένες 'κατασκευές' (τύπους) (πβ Closs-Traugott)
- Συνεπώς, στη γραμματικοποίηση λέξεις με λεξικό περιεχόμενο γίνονται *μορφολογικές* (γραμματικές) με παράλληλη *φωνολογική* ή/και *σημασιολογική* εξασθένιση → η γραμματικοποίηση πολυεπίπεδη αλλαγή: μαζί με τη συντακτική μεταβολή (μπορεί να) προσδιορίζεται και από φωνολογική, μορφολογική και σημασιολογική αλλαγή (πβ. εδώ και το ρόλο της επανάληψης στο φαινόμενο)

Γραμματικοποίηση III

- Περαιτέρω γραμματικοποίηση μπορεί και να οδηγήσει κάποια κλιτικά να γίνουν προσφύματα (δεσμευμένα μορφήματα), π.χ. επιρρήματα / 'προθέσεις' → προθήματα
- π.χ. 'ομηρική τμήση' (αναχρονιστικός όρος με βάση την κλασική ΑΕλληνική): *κατὰ δάκρυα λείβων, μετὰ νῶτα βαλών* → όμως αργότερα (θα) ήταν: *δάκρυα καταλείβων, νῶτα μεταβαλών*

Γραμματικοποίηση IV

- ΛΕΞΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ > ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ
- Ή: ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ >
ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ:
- ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΛΕΞΗ > ΚΛΙΤΙΚΟ > ΠΡΟΣΦΥΜΑ

Διαδικασία γραμματικοποίησης

- Χαρακτηριστικά διαδικασίας γραμματικοποίησης:
- α) φωνολογική σμίκρυνση της αρχικής λέξης (ή φράσης) με παράλληλη απώλεια των τονικών της χαρακτηριστικών: π.χ. το *θα* χωρίς αυτόνομο τονισμό
- β) αυτόνομη λεξική σημασία → εξαρτημένη (και πιο γενική) σημασία: π.χ. το *θα* (χρονική αναφορά για το κυρίως ρήμα) vs. *θέλω* (γενικότερο ρήμα βούλησης)
- γ) μερική ή ολική απώλεια της συντακτικής αυτονομίας της αρχικής λέξης: π.χ. το *θα* σε αυστηρό συντακτικό πλαίσιο πλέον → ακολουθείται από ρήμα

Διαδικασία γραμματικοποίησης II

- Πβ. Meillet (1912) ‘...οι γλώσσες ακολουθούν μια σπειροειδή εξέλιξη: προσθέτουν επιπλέον λέξεις για να επιτείνουν την έκφραση, οι οποίες εξασθενούν, φθείρονται και περιπίπτουν στο επίπεδο των απλών γραμματικών εργαλείων. Κατόπιν προστίθενται νέες ή διαφορετικές λέξεις....και ούτω καθεξής’
- Η γραμματικοποίηση: (α) έχει συγκεκριμένη κατεύθυνση (λεξικό → γραμματικό) (β) συνδέεται με την εικονικότητα (γ) προέκυψε από τυπολογικές έρευνες (δ) κυρίως διαχρονική (McMahon 2005: 231-33)
- Πβ. όμως και *απογραμματικοποίηση - λεξικοποίηση*

Γραμματικοποίηση & γλωσσικά επίπεδα

- Συνεπώς, στη γραμματικοποίηση λέξεις με λεξικό περιεχόμενο γίνονται *μορφολογικές* (γραμματικές) με παράλληλη *φωνολογική* ή/και *σημασιολογική* εξασθένιση
- Άρα, η γραμματικοποίηση → πολυεπίπεδη αλλαγή: *μορφοσυντακτική* μεταβολή (*αποκατηγοριοποίηση*), κατά βάση, αλλά (συχνά) και *επέκταση* (σε νέα συγκείμενα) καθώς και *φωνολογική* (*διάβρωση*), (*μορφολογική*), *σημασιολογική* (*αποσημασιοποίηση* / *αποχρωματισμός*) αλλαγή (πβ. Heine)

Γραμματικοποίηση

Παραδείγματα I

- (α) αγγλ. *hād* 'κατάσταση/ιδιότητα' → επίθημα *-hood* (π.χ. *childhood*), *līc* 'σώμα' → (τροπικό) επίθημα *-ly*, τόσο επιθέτων (π.χ. *lovely*) όσο και (ιδίως) επιρρημάτων (π.χ. *nicely*)
- (β) γερμ. *Teil* 'μέρος, κομμάτι' → *Drit-tel* '1/3', *Vier-tel* '1/4'
- (γ) λατ. *habēre* → ισπ. μελ. *comprar-ás/-án* 'θα αγοράσεις/-ουν'
- (δ) ΝΕ *ας* < ΑΕ προστ. *ἄφες*
- (ε) γερμ. ουσ. *Mann* 'άνδρας, άνθρωπος' → αόριστη αντωνυμία *man* 'κάποιος' κτλ
- (στ) *ὅπου* → *όποῦ* → *που* (αντωνυμία/συμπληρωμ. δείκτης)
- (ζ) βοηθητικά/τροπικά ρήματα: π.χ. *έχω πάει, έχω να πάω* (: πρέπει), *οφείλω να πω, μπορεί να βρέξει* – αγγλ. *I have gone, I have to go, I need not say, I will go* → *I'll go* [πβ. και *going to*]

Γραμματικοποίηση

Παραδείγματα II

- (ε) Γαλλική άρνηση (διπλή): **ne....pas**. Οι λατ. αρνήσεις *non* (< αρχ. λατ. *noenum* < εγκλ. *ne* + *ūnum* (πβ. ΝΕ *δεν* < ΑΕ *οὐδέν* < ΑΕ *οὐδὲ ἔν*) και *haud* (πβ. & *ne*, *noli(te)*) → στις ρομανικές γλώσσες *no(n)* κτλ
- Η παλαιότερη Γαλλική: *ne* (άτονες θέσεις) & *non* (τονισμένες θέσεις) → νεότερη Γαλλική *ne* (υποτεταγμένο, δηλ. πριν από ρημ. τύπο, π.χ. *Ne m'oubliez pas, pour ne pas dormir*) και *non* (ανεξάρτητο, π.χ. *non-fumeur, Tu m'écoutes ou non?*)
- Ωστόσο ήδη στην αρχαία (δημώδη) Γαλλική το *ne* ενισχυόταν για έμφαση με διάφορα μόρια (< πρώην ουσιαστικά): *mie* 'ψίχουλο' (< λατ. *mīca*), *point* 'σημείο/τελεία' (< λατ. *punctum*) *goute* 'σταγόνα' (< λατ. *gutta*), *pas* 'βήμα' (< λατ. *passus*)

Γραμματικοποίηση

Παραδείγματα III

- π.χ. *Je n'ai goutte d'argent* 'δεν έχω καθόλου ('σταγόνα') χρήματα', *Je ne vais pas* 'δεν πάω/προχωρώ βήμα' κτλ.
- (πβ. ΚΝΕ 'δε δίνω δεκάρα', 'δε με νοιάζει μία', 'δεν τρέχει κάστανο' κτλ)
- Τελικά το *pas*, το οποίο ήταν πιο δημοφιλές στην κεντρική - δυτική Γαλλία & το Παρίσι επικράτησε όλων (15^{ος} -17^{ος} αι.)
- Ξεκινώντας από συμπλήρωμα σε ρήματα κίνησης επεκτάθηκε σε όλα τα ρήματα (ήδη από 12^ο αι., *Chanson de Roland*) και από εμφατικό συμπλήρωμα κατέληξε συμπληρωματικό αρνητικό μόριο του *ne*<
- *Je ne vais un pas* → *Je ne vais pas* - και μετά επέκταση: *Je ne veux pas* κτλ (συγchr. γαλλ: *Je (ne) veux pas* 'δε θέλω')

Γραμματικοποίηση

Παραδείγματα IV

- Παρόμοια πορεία για *personne* (< λατ. *persōna*), *rien* (< λατ. *rēm*), *plus* (< λατ. *plūs*), *jamais* (< λατ. *iam* + *magis*), *aucun* (< λατ. *aliquis* + *unus*) (πβ. McMahon 2005: 236)
- Η παράλειψη ή μη του *ne* (όχι του *pas*) στην προφορική Γαλλική σήμερα (π.χ. *Je (ne) sais pas* ‘δεν ξέρω’) σχέση με:
(a) φωνολογία (έπειτα από παύση, μεσοφωνηεντικά ή δίπλα σε έρρινο) (b) σύνταξη (δευτερεύουσες προτάσεις)
(c) Κοινωνιογλωσσολογία (φύλο, ηλικία κτλ) (d) άλλους παράγοντες (γραπτός, επίσημος λόγος)
- Η απώλεια του ρόλου του *pas* (έμφαση) αναπληρώθηκε από άλλους όρους στη σύγχρονη γαλλική, π.χ. *pas du tout* ‘καθόλου’, *absolument pas* ‘σε καμιά περίπτωση’ κλπ

Γραμματικοποίηση & Επανανάλυση I

- Σημαντικός ο μηχανισμός της επανανάλυσης για τη γραμματικοποίηση (και τη λεξικοποίηση): π.χ. το (σημασιολογικά-συντακτικά) ανεξάρτητο ρηματικό στοιχείο *θέλω* ακολουθούμενο από τον συμπληρωμ. δείκτη εξάρτησης *ίνα* επαναναλύεται (σταδιακά) ως ένα εξαρτημένο μόριο *θα* (+ ρήμα)
- Πολλά παραδείγματα γραμματικοποίησης μπορούν να θεωρηθούν ως επανανάλυση (reanalysis) + ενεργοποίηση/επέκταση (actualisation / extension), π.χ. *Let us go* > *Let's go*

Γραμματικοποίηση & Επανανάλυση II

- Η γραμματικοποίηση εμπεριέχει επανανάλυση, όχι όμως απαραίτητα και το αντίστροφο (Campbell 2001), όμως πβ. π.χ. άποψη Haspelmath (1999)
- Όμως και γραμματικοποίηση χωρίς επανανάλυση → π.χ. λατ. αντωνυμίες *ille, illa* > ιταλ./γαλλ. οριστικά άρθρα *il/le, la*
- [πβ. και περιπτώσεις επανανάλυσης (ορίων λέξεων) ασχέτως γραμματικοποίησης, π.χ. *an eke name* ('πρόσθετο όνομα') → *a nick name*, *τον οικοκύρη(ν)* → *το νοικοκύρη(ν)*, *παιδ-ίον* → *παιδί-ον*, *χορταρ-άκι* → *χορτ-αράκι* → *μηλ-αράκι*]

Λεξικοποίηση – Απογραμματικοποίηση

- Πβ. και το αντίστροφο φαινόμενο γραμματικοποίησης → *λεξικοποίηση*: γραμματικό στοιχείο → αυτόνομη λέξη
- π.χ. *omnibus* → *bus*, *hamburger* → *burger* (χάρη στην επανανάλυση σε *ham-burger* αντί ορθού *Hamburg-er*), (έ)ξ-ανα- (πρόθημα σύνθετων) → ξανά (επίρρημα)
- Πβ. και συγγενή έννοια της *απογραμματικοποίησης*, → μια γραμματική κατάληξη γίνεται ένα κλιτικό (: αντωνυμία, επίρρημα-‘πρόθεση’, άρθρο, κτλ), αλλά δε φτάνει έως το επίπεδο της αυτόνομης λέξης (: ελεύθερο μόρφημα): πβ. αγγλ. *'s*, π.χ. στο *Kate's* (αρχικά κατάληξη γεν. εν. κάποιων ουσιαστικών αρχαίας Αγγλικής, αλλά αργότερα επεκτάθηκε αναλογικά σε πολλά άλλα ουσιαστικά → πλέον ένα κλιτικό)

Γραμματικοποίηση & γλωσσικές διαδικασίες I

- **Φωνολογική εξασθένηση:** Τα γραμματικοποιημένα στοιχεία εξασθενούν φωνολογικά: π.χ. *let us go* > *let's go* > *les go* > *sgo*; *will* > *'ll*; *going to* > *gonna*. Όμως
- (1) a. Bill is going to college.
- b. *Bill's gonna college.
- (2) a. Bill is going to go to college.
- b. Bill's gonna go to college.
- Ίσως σχέση των παραδειγμάτων (πβ. *gonna*) με την αύξηση της συχνότητας χρήσης και την απώλεια του τόνου (ενίστε), κατόπιν της απόκτησης γραμματικής λειτουργίας στη θέση της προηγούμενης λεξικής

Γραμματικοποίηση & γλωσσικές διαδικασίες II

- Ελάττωση συντακτικής ελευθερίας (περιορισμός πεδίου/εμβέλειας)
- Το γραμματικοποιούμενο στοιχείο αρχίζει να συνδυάζεται με μια μικρότερη μονάδα/ενότητα, π.χ. γαλλ. *pas* χρειάζεται ένα ρήμα, πβ. και το γαλλ. επίθημα. *-ment*, ή το αρχαίο νορβηγικό *-s(k)*

Γραμματικοποίηση & γλωσσικές διαδικασίες III

- **Απώλεια σημασιακού περιεχομένου (bleaching) (= γενίκευση νοήματος)**
- Μετά τη γραμματικοποίηση, παραμένει μόνο ο 'σημασιολογικός πυρήνας', π.χ. γερμ. *Mann* 'άνδρας, άνθρωπος' → *man* 'κάποιος' → '(κάποιο) ανθρώπινο ον'.
- Το αγγλ. *going to* γραμματικοποιείται χάνοντας την έννοια της κίνησης
- λατ. *clara mente* → γαλλ. *clairement* το υποκείμενο δε χρειάζεται να είναι πλέον έμψυχο (*mens* = 'νους')

Γραμματικοποίηση & γλωσσικές διαδικασίες IV

- **Πραγματολογική συνεπαγωγή (pragmatic inferencing)**
- Οι πραγματολογικές σημασίες βέβαια σχετίζονται με το περικείμενο, π.χ. οι γειτονικές προτάσεις συχνά συνεργμηνεύονται (επιπρόσθετα) (και) με όρους χρόνου:
- a. *The road was icy. She slipped.*
- b. *She slipped. The road was icy.*
- Αυτές οι μεταβολές είναι μονοκατευθυντικές (*unidirectional*), π.χ. οι χρονικές σημασίες μπορούν να παρ(αγ)άγουν παραχωρητικές (π.χ. ελλ. ενώ), ενώ δεν ισχύει το αντίστροφο

Εξέλιξη μελετών γραμματικοποίησης

- Απαρχές τον πρώιμο 19^ο με την ανάπτυξη ιστορικο-συγκριτικής γλωσσολογίας (πβ. F. Bopp)
- Ο ορισμός ιστορικού γλωσσολόγου A. Meillet (1912)
- Πραγματική εμφάνιση μελετών γραμματικοποίησης τη δεκαετία του 1970 με σύγκλιση ιδεών ιστορικής γλωσσολογίας και σύνταξης (πβ. ιδίως T. Givon: 'Today's morphology is yesterday's syntax')
- Μεγάλη ανάπτυξη τις δεκαετίες 1980-1990
- Πβ. και τις αντιδράσεις συγχρόνως (π.χ. Campbell)
[βλ. π.χ. E. Καραντζόλα & Α. Φλιάτουρας 2004: 137-38]

Θεωρίες & Ερμηνείες Γραμματικοποίησης I

- Δύο βασικές ‘αντίπαλες’ ομάδες:
- (i) οι ειδικοί της γραμματικοποίησης → έμφαση στην αυτονομία του φαινομένου
- (ii) όσοι βλέπουν τη γραμματικοποίηση ως ένα επιμέρους φαινόμενο ή/και ως ένα σύνολο διαφορετικών διαδικασιών (π.χ. επανάλυση)
- [Βλ. πιο αναλυτικά στις επόμενες διαφάνειες]

Θεωρίες & Ερμηνείες Γραμματικοποίησης II

- (i) η γραμματικοποίηση είναι μια απλή προσέγγιση του γενικότερου φαινομένου της γλωσσικής αλλαγής ή ακόμη είναι ένα μοναδικό (*unitary*) φαινόμενο (ιδίως οι θεωρητικοί γραμματικοποίησης)
- Σε αυτό το πλαίσιο, ένας πιο *πραγματολογικός* τρόπος επικοινωνίας μετεξελίσσεται σε έναν πιο *συντακτικό* (σχήματα λόγου (*discourse patterns*) → *συντακτικά* σχήματα (*syntactic patterns*)):
- Λεξικό → Γραμματικό ή Λόγος → Σύνταξη ή τέλος δυνατό να δούμε κάποια επίδραση *parole* σε *langue*

Θεωρίες & Ερμηνείες Γραμματικοποίησης III

- (ii) η γραμματικοποίηση είναι εν πολλοίς ένα σύνολο διαδικασιών γλωσσικής αλλαγής → επανανάλυση + διεύρυνση/(επ)έκταση (reanalysis plus extension)
- Η γραμματικοποίηση είναι απλώς ένα φαινόμενο: πβ. ‘Most agree that grammaticalization is not a mechanism of change in its own right, but relies primarily on reanalysis (and also extension)’ (Campbell 2001:141).... ‘In short, grammaticalization is derivative, epiphenomenal, and has no independent status of its own’ (Campbell 2001: 151)

Πρώιμα θεωρητικά πλαίσια γραμματικοποίησης I

- (A) Ch. Lehmann (1985): 'Η γραμματικοποίηση ενός συμβόλου μειώνει την αυτονομία του'. Κριτήρια αυτονομίας: *βάρος, συνοχή, μεταβλητότητα*.
- *Παραδειγματική* (δυνατότητες επιλογής) και *συνταγματική* (δυνατότητες συνδυασμού) ερμηνεία για το καθένα από τα τρία αυτά κριτήρια → 6 παράμετροι, σε σχέση με αντίστοιχα φαινόμενα
- Ο βαθμός γραμματικοποίησης ενός σημείου σχετίζεται με το βαθμό αυτονομίας του (αντιστρόφως ανάλογα)
(McMahon 2005:239, Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004:143-44)

Πρώιμα θεωρητικά πλαίσια γραμματικοποίησης III

- (B) E. Traugott (1982): σημασιολογικο-πραγματολογική προσέγγιση κυρίως (πβ. μελέτες Halliday-Hassan)
- Τρία λειτουργικά-σημασιολογικά συστατικά γλώσσας: (λογικο-)προτασιακό (*propositional*), κειμενικό (*textual*), εκφραστικό (*expressive*):
- (α) το προτασιακό → βασικοί εκφραστικοί πόροι γλώσσας (π.χ. αλήθεια-ψεύδος) (β) το κειμενικό → στοιχεία συνδεδεμένα με διεξαγωγή συνομιλιακού γεγονότος (π.χ. σύνδεσμοι *αλλά, γι' αυτό*) (γ) το εκφραστικό → γλωσσικά στοιχεία που εκφράζουν μια προσωπική σχέση προς θέμα ή/και άλλους συνομιλητές (εκφράσεις ευγένειας, δείκτες αλλαγής σειράς λόγου κτλ)

Πρώιμα θεωρητικά πλαίσια γραμματικοποίησης IV

- (C) Η Bybee (1985) και άλλοι (π.χ. Matthews (1991), Vincent (1980)) → σχέση γραμματικοποίησης και *εικονικότητας*: 'στοιχεία που συνδυάζονται σημασιολογικά τείνουν να εμφανίζονται κοντά το ένα στο άλλο μέσα σε μια πρόταση'
- Τρεις μορφές συσχετισμού: (α) *εξωτερική ομοιότητα* (πβ. αναλογία) (β) *παρόμοια συμπεριφορά* (π.χ. κεφαλές συχνά στην αρχή ή στο τέλος της δομής) (γ) *συνταγματική εικονικότητα*, δηλ. όσο πιο πολύ (μορφο-)σημασιολογικά συνδέονται δυο μονάδες τόσο πιο κοντά τείνουν να βρίσκονται (π.χ. το ποιόν ενέργειας πλησιέστερα στη ρίζα) (πβ. Matthews 1991)

Γραμματικοποίηση-Εικονικότητα

- Δύο στάδια: (α) προσέγγιση (πβ. *εικονικότητα*) → το μορφολογικό υλικό που βρίσκεται πλησιέστερα στο ρήμα (ή όποιο άλλο στοιχείο), ακόμη και αν αυτά τα δύο είναι ακόμη ανεξάρτητες μονάδες, θα έχει τη στενότερη σχέση μαζί του
- (β) συγχώνευση (πβ. γραμματικοποίηση) → τύποι που είναι κοντά (μορφ(ολογ)ικά, γραμμικά) ο ένας στον άλλο και έχουν σημασιολογική εγγύτητα με παράλληλη σημασιολογική εξασθένηση συγχωνεύονται με αντίκτυπο στο φωνολογικό και συντακτικό επίπεδο

Γραμματικοποίηση-Εικονικότητα II

- **Παράδοξο:** όσο εξασθενεί ένας τύπος που γραμματικοποιείται (δηλ. ενσωματώνεται μέσα σε κάτι άλλο) τόσο λιγότερο εικονικός γίνεται μολονότι η εικονικότητα (: γραμμική εγγύτητα σημασιολογικά συγγενών στοιχείων) ήταν προϋπόθεση (στάδιο (α)) για την έναρξη της όλης διαδικασίας γραμματικοποίησης (στάδιο (β)).

Γραμματικοποίηση-Εικονικότητα III

- Γραμματικοποίηση: σταδιακή συνένωση εικόνων σε σύμβολα μέσα από μια διαδικασία εξασθένησης. Η σύνδεση εικονικότητας - γραμματικοποίησης καταδειχνει ότι η δεύτερη είναι κατά βάση μονοκατευθυντική, αλλά κυκλικής φύσης → ένα γραμματικοποιημένο στοιχείο ίσως να εξασθενήσει μέχρι πλήρους εξαφάνισης, αλλά μετά νέος κύκλος
- π.χ. δεικτικές αντωνυμίες → άρθρα → προσφύματα → νέα άρθρα (π.χ. από άλλες δεικτικές αντωνυμίες) κοκ: π.χ. γλώσσα *Nahuatl*: *coyō-tl* ('κογιότ') → *-tl* επίθημα (πρώην άρθρο) μετά ένα νέο άρθρο (από δεικτική αντωνυμία) κτλ.

Περαιτέρω θεωρίες γραμματικοποίησης

- Hopper (1987): η γραμματικοποίηση είναι σχεδόν συνώνυμο της γραμματικής (πβ. και τον όρο ‘αναδυόμενη γραμματική’ (emergent grammar))
- Heine (1991, 1997): γνωσιακός προσανατολισμός → η θεωρία της γραμματικοποίησης ως ένα εργαλείο για την αποκατάσταση ορισμένων εξωγλωσσικών θεμελίων της γραμματικής

Αντίλογος L. Campbell (2001)

- Συνοψίζοντας τις θεωρίες (Campbell, 2001):
- (α) Η πιο γνωστή προσέγγιση για τη γραμματικοποίηση: ‘η γραμματικοποίηση είναι ένα υποσύνολο των ειδών γλωσσ. αλλαγής που επηρεάζουν τη γραμματική’. Πβ. όμως και
- (β) γραμματικοποίηση είναι μια ευρύτερη κατηγορία που συμπεριλαμβάνει τη γραμματική(συντακτική) αλλαγή γενικά
- (γ) Ο Hopper (κ.ά) εστιάζουν στη συγχρονική διάσταση, πώς λειτουργούν και όχι πώς προέκυψαν τα γραμματικά στοιχεία
- Αντίλογος (Campbell 2001): ‘this is all a problem of terminology. What the functional-typologists call “grammaticalization” is in fact grammar, or “emergent grammar” ’

Γραμματικοποίηση & κατηγοριοποίηση

- Η γραμματικοποίηση διακρίνεται από στρωμάτωση/ υπόστρωση (*layering*) & διαβάθμιση (*gradualness*)
- 1. Ο παλιός τύπος επιβιώνει (τουλάχιστον για ένα διάστημα) δίπλα στον παλιό, π.χ. το αγγλ. ρήμα κίνησης *go(ing to)* επιβιώνει δίπλα στον δείκτη μέλλοντα *going to*: $A > A/B > B$
- 2. Διατήρηση της παλιάς ερμηνείας σε ειδικές περιπτώσεις, ακόμη και όταν αυτή έχει χαθεί γενικά, π.χ. αγγλ. *will* ('θέλω (να)' > μέλλοντας): *I'm sure he'll help you if you ask*
- Παραδείγματα όπως το παραπάνω έχει χρησιμοποιηθεί εναντίον της έννοιας της κατηγοριοποίησης (*categoriality*), δηλ. της άποψης ότι ένα γλωσσικό στοιχείο μπορεί να ανήκει μόνο σε μία συντακτική κατηγορία

Γραμματικοποίηση & επανασύνθεση I

- Η γραμματικοποίηση έχει συσχετιστεί και με τη γλωσσική επανασύνθεση/αποκατάσταση (*reconstruction*) (βλ. Lass 2000, Comrie 1980), ιδίως στη βάση της σημασίας της μονοκατευθυντικότητας (*unidirectionality*) της γραμματικοποίησης στη συντακτική επανασύνθεση:
- ‘To date there is no evidence that grammatical items arise full-fledged, that is, can be innovated without a prior lexical history in a remote (or less remote) past.’ (Hopper & Traugott 1993: 128–9)

Γραμματικοποίηση & επανασύνθεση II

- Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και στοιχεία χωρίς λεξική σημασία σε κάποιο στάδιο μιας γλώσσας (π.χ. λειτουργικές λέξεις, συμπληρωματικοί δείκτες) μπορεί να είχαν κάποτε λεξική σημασία
- Αλλά ο Lass (2000): (α) αυτό θα συνεπαγόταν ότι όλες οι γλώσσες ήταν κάποτε απομονωτικές (isolating), κάτι που είναι ενάντια στην αρχή του γλωσσικού ομοιομορφισμού (uniformitarianism))
- (β) δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία π.χ. για τη λεξική προέλευση πολλών γραμματικών στοιχείων της ΠΙΕ

Γραμματικοποίηση σε εξέλιξη

- Ο Hopper (1991) (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004: 151-52)→ συμπληρωματικές αρχές γραμματικοποίησης (πρώτα στάδια)
- *Στρωμάτωση/υπόστρωση*: συνύπαρξη παλιών & καινούργιων τύπων
- *Απόκλιση*: ένας λεξικός τύπος υπό γραμματικοποίηση μπορεί να διατηρεί εν μέρει και τη λεξική σημασία του
- *Εξειδίκευση*: περιορισμός ειδικών λεξικών σημαιών υπέρ των γενικών γραμματικών
- *Επιμονή*: πιθανή αντανάκλαση παλιών λεξικών σημασιών σε περιορισμούς στη γραμματική κατανομή
- *Αποκατηγοριοποίηση*: αλλαγή γραμματικής κατηγορίας, π.χ. ουσιαστικό → επίθετο, πρόθεση ή ρήμα → ακλ. ρηματ. τύπος

Συμπεράσματα

- Γραμματικοποίηση → κατά βάση ένας μηχανισμός *διαχρονικής* αλλαγής (πβ. και προσεγγίσεις σε συγχρονικό επίπεδο) μέσω του οποίου τα λεξικά στοιχεία αποκτούν βαθμιαία έναν γραμματικό (λειτουργικό) χαρακτήρα
- Παραμένει ακόμη υπό συζήτηση, ωστόσο, κατά πόσο η γραμματικοποίηση είναι ένας ανεξάρτητος μηχανισμός ή απλώς ένα σύνολο επιμέρους μηχανισμών (πβ. π.χ. επανανάλυση, επέκταση κτλ) μιας ‘αναδυόμενης γραμματικής’ (όρος Hopper 1987, βλ. L. Campbell 2001), κατά πόσο είναι *μονοκατευθυντική* (*unidirectional*) (πβ. όμως και *λεξικοποίηση, απογραμματικοποίηση*) κ.ά.
[βλ. επίσης Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004: 153-54]

Πρωτότυπα κείμενα για μελέτη (επιλογή)

- Haspelmath 1999
- Campbell 2001
- Joseph 2001
- Hopper & Closs-Traugott 2003
- Δημελά 2009
- Norde 2011
- Lightfoot 2011

Βιβλιογραφία

- Brinton, L. J. & E. Closs-Traugott (2005). *Lexicalization and Language Change*. Cambridge.
- Campbell, L. (2001). 'What's wrong with Grammaticalization?'. *Language Sciences* 23.2: 113-61.
- Eckardt, R. (2006). *Meaning Change in Grammaticalization*. Oxford.
- Fischer, O. (1997). On the status of grammaticalisation and the diachronic dimension in explanation. *Transactions of the Philological Society* 95:149-87.
- Fischer, O., A. Rosenbach, & D. Stein (eds.) (2000). *Pathways of Change: Grammaticalization in English*. Amsterdam.
- Heine, B. & T. Kuteva (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge.
- Hopper, P. J. & E. Closs-Traugott (2003). *Grammaticalization*. 2nd ed. Cambridge.

Βιβλιογραφία II

- Janda, R. & L. Campbell (2001). 'Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems'. *Language Sciences* 23.2: 93-112.
- Joseph, B. D. (2001). 'Is there such a thing as "grammaticalization"?' *Language Sciences* 23.2: 163-86.
- Joseph, B. D. (2011). 'Grammaticalization, a general critique', in H. Narrog, & B. Heine (eds), *Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: 193-207.
- Καραντζόλα, Ε. & Α. Φλιάτουρας (2004). *Γλωσσική Αλλαγή*. Αθήνα: 135-58.
- Lehmann, Ch. (2002). *Thoughts on Grammaticalization*. Erfurt.
- Lightfoot, D. (2003). 'Grammaticalization: cause or effect?', in R. Hickey (ed.), *Motives for Language Change*. Cambridge.
- Lindquist, H. & Ch. Mair (eds.) (2004). *Corpus Approaches to Grammaticalization in English*. Amsterdam-Philadelphia.

Βιβλιογραφία III

- McMahon, A. M. S. (2005). *Ιστορική γλωσσολογία. Η θεωρία της γλωσσικής μεταβολής*. Αθήνα: 231-48 [μτφρ. από: *Understanding Language Change* (1994). Cambridge].
- Meillet, A. (1912). 'L'évolution des formes grammaticales'. *Scientia* 12: 384-400 (ανατ.: A. Meillet (1948). *Linguistique Historique et Linguistique Générale* 1. Paris: 130-48).
- Narrog, H. & B. Heine (eds), *Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford.
- Νικηφορίδου, Κ. 'Γραμματικοποίηση', Πύλη Ελληνικής Γλώσσας (online: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=35 [01/05/2013])
- Norde, M. (2009). *Degrammaticalization*. Oxford.

Βιβλιογραφία IV

- Roberts, I. & A. Roussou (2008). *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge.
- Seoane, E. & M. J. Lopez-Couso (2008). *Rethinking Grammaticalization. New Perspectives*. Amsterdam-Philadelphia.
- Traugott, E. C. (2010). 'Grammaticalization', in V. Bubenik & S. Luraghi (eds.), *The Continuum Companion to Historical Linguistics*. London-New York: 271-85.
- Traugott, E. C., & B. Heine (eds.) (1991). *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam.
- Verhoeven, E. et al. (2008). *Studies on Grammaticalization*. Berlin.